

**ԵՂԻՇԵ ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆԸ՝
ՔԱՄՈՅԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՇԻՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ***

Մոսկվայի Գեղանկարչության, քանդակագործության և ճարտարապետության ուսումնարանի սան, հայ անվանի նկարիչ, մտավորական, մանկավարժ Եղիշե Թադևոսյանը (1870-1936) ստեղծագործական բազմակողմանի արվեստագետ էր, ով իր տաղանդը դրսևորել է կերպարվեստի բոլոր տեսակներում՝ գեղանկարի, գրաֆիկայի, բեմանկարչության և քանդակի ասպարեզում, գրեթե բոլոր ժանրերում՝ ստեղծելով բնանկար, կենցաղային, կրոնական և պատմակրոնական պատկերներ, ինչպես նաև այլաբանական և խորհրդապաշտական հորինվածքներ, ով խորամուխ է եղել գեղարվեստական արտահայտչամիջոցների, տեխնիկական կատարման և տեխնոլոգիական խնդիրների մեջ, ուսումնասիրել և իր ստեղծագործություններում ներկայացրել միջնադարյան Հայաստանի նկարչական հարուստ ավանդույթները: Թադևոսյանը զբաղվել է նաև մանկավարժական և հասարակական գործունեությամբ: Երկար տարիներ դասավանդել է 1873-ին հիմնադրված Թիֆլիսյան գեղարվեստական ընկերության, 1877-ից՝ Գեղարվեստը խրախուսող Կովկասյան ընկերության նկարչական դպրոցում, նշանակալից դեր ունեցել Ա. Բաժբեուկ-Մելիքյանի, Ե. Քոչարի, Ռ. Շահվերդյանի, Ս. Առաքելյանի, Հ. Թադևոսյանի (Հովհաննես Տեր-Թադևոսյան) և այլոց գեղարվեստական կրթության գործում: Ե. Թադևոսյանը Հնությունների պահպանության պետական կոմիտեի (նախագահ՝ Ա. Թամանյան)՝ Հայաստանի տարածքում գտնվող հուշարձանները ցուցակագրելու, չափագրելու, նկարագրելու և լուսանկարելու, եղած որմնանկարներն ու հարթաքանդակները պատճենահանելու ծրագրերն իրականացնող աշխատանքային խմբում էր: Թադևոսյանը Հայ արվեստագետների միության համահիմնադիրն էր (Փ. Թերլեմեզյանի, Ս. Խաչատուրյանի, Լ. Հազարապետյանի, Գ. Շարբաբջյանի, Մ. Սարյանի, Վ. Սուրենյանցի և այլոց հետ համատեղ) և նախագահը:

Թադևոսյանի նկարչական, մանկավարժական և հասարակական բազմաշնորհ և բազմատեսակ գործունեությունը բազմիցս ուսումնասիրվել է, սակայն քչերին են հայտնի Թադևոսյանի գրչին պատկանող գեղարվեստական քննադատության նմուշները: Հայաստանի ազգային պատկերասրահի Հուշաձեռագրային բաժնում է պահվում Թիֆլիսի Քամոյենց (Կամոյանց) Սուրբ Գևորգ եկեղեցու¹ ներքին հարդարանքին վերաբերող քննադատական ակնարկների «եռերգությունը»: 1906 թվականին Թիֆլիսում հրատարակվող «Թիֆլիսսկի լիստոկ» թերթում ռուսերենով հրատարակված հոդվածում Թադևոսյանն իր մտահոգությունն է հայտնում Քամոյենց եկեղեցու վերա-

* Ընդունվել է տպագրության 01.10.2020:

¹ Քամոյենց Սուրբ Գևորգ հայկական եկեղեցին կառուցվել է XVIII դարում (1727-ին կամ 1788-ին) Թբիլիսիում, քանդվել է 1930-ականներին: Տե՛ս <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1673046>:

կանգնման շուրջ՝ պնդելով, որ անհրաժեշտ է գեղարվեստական մրցույթի եղանակով ընտրել արժանի վարպետի, ով կկարողանա ըստ արժանվույն կատարել իրեն հանձնարարված աշխատանքը՝ շեշտելով հայոց բազմադարյան մշակույթի ժառանգականության և ինքնատիպության պահպանման, գրագետ և պրոֆեսիոնալ մոտեցման կարևորությունը²:

Տարիներ հետո՝ 1910-ին Թիֆլիսում հայերենով հրատարակվող «Հորիզոն» թերթում նկարիչը հայերեն հոդված է գետեղել, որտեղ խոսում է Քամոյենց եկեղեցու վերանորոգման արդյունքի մասին, որն, իր կարծիքով, գոհացուցիչ չէ, վերստին շեշտադրում մրցույթի դերը՝ պրոֆեսիոնալ նկարչի ընտրության հարցում և հույս հայտնում, որ հոգաբարձական նոր կազմը որոշ փոփոխություններ կմտցնի եկեղեցու ներքին հարդարանքում³: Եթե այս հոդվածը հակիրճ կերպով է ուրվագծում նկարչի քննադատությունը, ապա ՀԱՊ-ի հուշածեռագրային բաժնում պահվող Թադևոսյանի ձեռքով գրված, ըստ երևույթին անտիպ մնացած ակնարկն իր քննադատության մեջ ավելի հանգամանալից է և սուր⁴:

Սիրով ընթերցողի դատին ենք հանձնում Քամոյենց եկեղեցու մասին Թադևոսյանի «տրիլոգիան», որն ազգային գաղափարներով զինված և պրոֆեսիոնալիզմի դիրքերից խոսող նկարչի քննադատական գրչի եզակի նմուշներից է, հարստացնում է մեր գիտելիքները նկարչի մասին և միաժամանակ գեղարվեստական քննադատության հետաքրքիր օրինակ է՝ իր սուր դատողականությամբ, գեղարվեստական խնդիրների ուշագրավ մեկնաբանությամբ և հրապարակախոսական բնույթով, մատակարարում է այսօր գոյություն չունեցող եկեղեցու մասին հարուստ տեղեկատվություն, ինչպես նաև աչքի է ընկնում լուսավորական և քարոզչական բարձր գաղափարներով:

Երևում է Թադևոսյան-մանկավարժի ձեռագիրը, կրթելու և գեղարվեստական ճաշակ ձևավորելու, ազգանվեր և հայասեր գործչի ձեռագիրը, ով մտահոգ է բազմամյա մշակութային ժառանգության, ազգային արժեքները պահպանելու և արժանին ստեղծելու խնդիրներով և կոչ է անում լրջությամբ մոտենալ հայկական ժառանգությանը, հետամուտ լինել մասնագետի օբյեկտիվ և արդար ընտրությանը՝ մրցույթի եղանակով, վերականգնել եկեղեցիներն ազգային ոճով և եկեղեցական ոգուն, ինչպես նաև համաեվրոպական արվեստի մակարդակին համապատասխան: «Ինձ՝ գեղարվեստագետ-նկարչիս վրա պարտականություն է ընկնում եկեղեցու շինությանը մասնակից պարոններին մի անգամ էլ հիշեցնել, որ տաճարների զարդարանքը մեծ նշանակություն ունի կրոնական մարդու գեղասիրության համար», - գրում է նկարիչը⁵:

² Тадевосян Е. О реставрации церквей (Письмо в редакцию). «Тифлисский листок», 1906, 16 ноября, № 229, ՀԱՊ, Հուշածեռագրային բաժին, Ֆ-57, ին. 336 (2):

³ Թադևոսյան Ե., Քամոյենց եկեղեցու շինութեան շուրջը, «Հորիզոն», 1910, 1 դեկտեմբերի, № 268, էջ 2, ՀԱՊ, Հուշածեռագրային բաժին, Ֆ-57, ին. 335: Հոդվածը հասանելի է նաև հետևյալ հղմամբ՝ <http://tert.nla.am/archive/HGG%20TERT/horizon%20tiflis/1910/268.pdf>:

⁴ ՀԱՊ, Հուշածեռագրային բաժին, Ֆ-57, ին. 294:

⁵ Թադևոսյան Ե., Քամոյենց եկեղեցու շինութեան շուրջը:

Հիշենք նկարչի սան Երվանդ Քոչարի խոսքերը. «Թադևոսյանը մի աշխարհ էր, մի հայկական աշխարհ, իր արվեստով, իր ցավերով, տառապանքներով և մտորումներով: Նա հայ էր իր ամբողջ էությամբ, խոսում էր մաքուր հայերենով, սքանչանում էր Քուչակով, և ինքն էլ Քուչակի ոգով բանաստեղծություններ էր գրում: Սիրահար էր հայկական մանրանկարչության, ճարտարապետության, երաժշտության, տանը ուներ ֆիզհարմոն և նվագում էր Կոմիտասի մեղեդիները և իր հորինած երգերը, իր իսկ տեքստերի վրա... Թադևոսյանը մի ամբողջական արվեստագետ էր՝ բազմակողմանի օժտված, որը բնորոշ է արտիստական խառնվածքի տեր մեծ նկարիչներին: Եվ այսպիսի մի արվեստագետ իմ դասատուն եղած էր. դա իմ բախտն էր, որ Թադևոսյանը նկարչության դասեր էր տալիս Թիֆլիսի նկարչական դպրոցում»⁶:

Եվ առավել քան հասկանալի է այն սրտացավությունը, սրտառույզ անհանգստությունը և մտահոգությունը, որն ստիպել է հայ անվանի մտավորականին երիցս անդրադառնալ հայկական եկեղեցու ներքին հարդարանքին՝ այն գեղարվեստորեն, գեղագիտորեն և ազգայնորեն ավելի կատարյալ տեսնելու ակնկալիքով:

Իրավացի է ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Արարատ Աղասյանը, ով «Հայ կերպարվեստի զարգացման ուղիները XIX-XX դարերում» իր հիմնարար աշխատության մեջ գրում է. «հայ ականավոր նկարիչներ և քանդակագործներ Գ. Բաշինջադյանի, Վ. Սուրենյանցի, Ս. Աղաջանյանի, Փ. Թերլեմեզյանի, Ե. Թադևոսյանի... և այլոց ստեղծագործական փորձն ու վարպետությունը, նրանց մանկավարժական գործունեությունը մեծապես նպաստում են գալիք սերնդի հայ արվեստագետների գեղարվեստական աշխարհընկալման, գեղագիտական հայացքների, ազգային ուրույն մտածողության հասունացմանը, ուղիներ հարթում հայ կերպարվեստի վերընթաց հետագա զարգացման համար»⁷:

Այսպիսով՝ XX դարասկզբին նկարչի գրած՝ «Հորիզոնում» և «Թիֆլիսսկի լիստոկում» հրատարակած և անտիպ գրվածքների «տրիլոգիան» վերստին լույս աշխարհ եկավ ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի «Արվեստագիտական հանդեսի» էջերում: Շնորհակալություն հանդեսի գլխավոր խմբագրին՝ արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Աննա Ասատրյանին, ում ջանքերի և եռանդի շնորհիվ հանդեսը համալրվում է ուշագրավ և արդիական հրատարակություններով:

Խորին երախտագիտությունս Հայաստանի ազգային պատկերասրահի տնօրեն, Եղիշե Թադևոսյանի ստեղծագործության գիտակ Մարինա Հակոբյանին և ՀԱՊ Հուշաձեռագրային բաժնի արխիվավար Հռիփսիմե Դայանին՝ արխիվային նյութերը մեզ տրամադրելու և դրանց հրապարակումը թույլատրելու համար:

Մարգարիտա ՔԱՄԱԼՅԱՆ
արվեստագիտության թեկնածու

⁶ Աղասյան Ա., Հայ կերպարվեստի զարգացման ուղիները XIX-XX դարերում, Երևան, էջ 264:

⁷ Նույն տեղում, էջ 229:

* * *

Несколько лет тому назад я писал в «Тифлисском Листке» о том, как бы следовало относиться к постройке новой Камоевской церкви и, чтобы не испортить дела, предлагал устроить конкурс, как это принято в культурной Европе. Я смотрю на подобное общественное здание, как на памятник, где отражается национальное творчество и искусство народа. Ведь именно такое зодчество является мерилom как художественного, так и общекультурного. Место постройки Камоевской церкви центральное и очень видное. Здесь следовало бы возвести постройку, которая давала бы как в архитектуре, так и в скульптуре и в живописи нечто безусловно изящное, стоящее на уровне общеевропейского искусства. Так построен например Киевский собор Св. Владимира и можно перечесть немало подобных церквей, представляющих интерес не только для русского, не только для религиозного человека, но для всех, кому дорого искусство. Но тогда моя заметка осталась гласом вопиющего в пустыне, особенно для попечительства, которое ведало средствами и распоряжалось постройкой, работы были сданы келейным образом.

В настоящее время, наконец, церковь освящена и открыта для публики. Что же нам преподнесли строители? По этому поводу я и хотел бы поделиться с читателем своими мыслями. Строители, по-видимому, руководились идеей построить и украсить церковь в древнеармянском стиле. Задача очень интересная и не трудная для мастера своего дела. Так как памятников старины у нас очень много, то выбор материала, несомненно, богат. В последней моей заметке я сравнивал постройку Камоевской церкви с Квашветской. Я говорил, что Квашветская церковь в смысле архитектуры церковной несравненно выше Камоевской уже потому, что она есть копия со старой Грузинской церкви без всяких нововведений. А Камоевская есть компиляция смешанного стиля. Я не хочу рассматривать внешнюю часть архитектуры Камоевской церкви. Предоставляю разбираться в этом специалистам, я буду критиковать только внутреннюю отделку.

Прежде всего, когда вы входите в церковь, Вас ничто не настраивает молитвенно, скорее кажется, что вы вошли в богатую современную пивную, в ресторан, не хватает только столиков. Почему же это так кажется? Потому что, во-первых, пущен громадный свет из громадных окон, тогда как во всех старинных храмах падает свет очень небольшой из узких маленьких окон сверху, получается свет таинственный, красивый, верхний свет. В этом есть особенная поэзия - не обыденщина. Здесь свет жилых помещений, во-вторых, алтарь сделан из белого холодного мрамора - довольно некрасивая, приземистая архитектура. Больше напоминает пресс-папье из купчинской соли. Между тем, у нас алтари в церквях всегда украшаются и украшались позолоченным иконостасом. Если здесь взяли за образец Эчмиадзин, где единственный памятник посередине храма на четырех мраморных колоннах с мраморным же куполом, то использован этот прием очень неудачно: в Эчмиадзине взят персидский мрамор, следовательно - не холодного белого цвета, а скорее желтоватого, что называется теплого тона. И там чувство худож-

ника подсказало не оставлять мрамор гладким, а расписать орнаментами и святыми весь купол. Остаются чистыми только колонны, а в Камоевской церкви одна белая - точно соляная глыба. Там впечатление строгости, таинственности храма вас охватывает, здесь оно совершенно не создается.

Стены были сделаны из камней, понадобилось оштукатурить их и потом придавать живописью вид кладки камней, фальсифицировать. Так это делается (беру сравнение одного художника) в кабачках. Таким дешевым декоративным пошибом расписываются кабинетики в ресторанах, искусственные гроты и т.д., а не церкви. Не проще ли было стесать гладко камень как стесан он снаружи, чем имитировать кладку? Вся церковь убрана скульптурной орнаментировкой. Тоже прием не стильный и очень неудачный: ни в одной армянской церкви нет внутри скульптурных украшений в виде орнаментов, или если есть, то это большое, отнюдь не характерное исключение. Скульптурный орнамент рассчитан на солнечный свет снаружи. Если свет падает сверху, то, естественно, в углублениях выступающие части орнамента бросают глубокие тени и, таким образом, рисунок узора кажется нам рельефным. Между тем, рассеянный свет не дает определенных теней, орнамент как бы исчезает. Для чего же сделаны все эти орнаменты? Для чего этот непроизводительный труд и расходы? Всегда внутри рельефность придавала узор: ... красками какой угодно можно сделать узор и придать рельефность, если это нужно. Пред нами орнаменты, взятые с древнеармянских и бесцеремонно смешанные с декадентскими орнаментами третьего сорта - например довольно безобразны выкрутасы над двумя боковыми входными дверями, также некрасивы рамки, окаймляющие панно над двумя дверями в ризнице. Под барабаном купола написаны четыре Евангелиста, они очень слабы по живописи, хуже ремесленных иконописных картин. А вокруг Евангелистов скульптурные символические изображения с позолотой сильно напоминают лепные украшения на носках небольших парашов или на вывесках Келлера. Они громоздки и грубы для сравнительно небольшого купола, банальны и наивно старательны по рисунку - так же, как и позолоченные кресты на потолках. Люстры, их четыре, по стилю чисто византийского происхождения в современно-салонной трактовке. Между тем, в Эчмиадзине у нас имеются превосходные образцы древних люстр.

Повешана пока одна картина над главным входом в слишком широкой раме, очень темная, поэтому раньше всего видим раму, но когда вглядываешься, то только тогда замечаешь, что в этой раме есть картина. Публика спрашивает: что это изображено? Действительно, трудно объяснить. Вот что изображено на картине: внизу слева виден шар земной, как глобус географический, из верхнего противоположного угла по диагонали исходит луч, и на земле лучевой же крест воткнут, все это в облаках. Сюжет совершенно, как видите, не подходит к традиционно-установившемуся кругу сюжетов церковной живописи. Картины, выступающие из этого круга даже, как нам кажется, не могут быть повешены в храме и освещены. До некоторой степени видно сами строители испытывают неудовлетворенность. К счастью, ими

уже снята эта самая картина с алтаря, которая должна была служить занавесом, который должен был подыматься кверху на блоках, как в театрах, и оставлен традиционный раздвижной занавес из мягкой материи.

Думается, можно сказать в заключение, что все нами изложенное подтверждает основную нашу мысль о том, что большое ответственное дело, связанное с культурной, религиозной и художественной жизнью народа, безусловно, обязывает тех, кому оно вручено волею обстоятельств, и тех, кто, хотя и не принимая практического участия в деле, видит в нем дело своего народа и своего искусства. Очевидно, строители Камоевской церкви должны были проявить бо'льшую активность, привлекая путем конкурса серьезные художественные силы. Мы же бесплодно подав наш голос два раза, считаем все-таки нравственным долгом высказаться вновь, надеясь, что лишний раз высказанное беспристрастное суждение, быть может, и не пройдет бесследно для будущего.

Егише Тадевосян

и научно старательны по рисунку тех же кресты на колонках ^{открыты} ~~наблюдаю~~ Лютры их диаметр по
 стилю чисто византийского происхождения в соотнесении с са-
 монной трапезной. Между тем в Димитриевской кресты имеют
 превосходные образцы древних лютр.
 Повешена пока одна картина над алтарем вназидание величине
 широкой рамы очень темная, по этому рама всего видна
 рамы, но когда выдвигается по толку тогда замечается что
 в этой раме есть и картина публича распрямляется это что
 изображает действительно трудно объяснить. Что это изображает
 на картине вижу как-то видна карта земной как будто географическая
 из северного противоположного угла диагональ исходит Луна,
 и на земной лунной же кресте выхлупа все это в обрамлении
 сюжета совершенно как видите не подходит к традицион-
 но-установившемуся кругу сюжетов икральной живописи. Картина,
 висящая из этого круга даже как камень кажется,
 не могут быть повешены в храм и освещены. То некоторой
 степени видно сами ступени иерархизма кудосветура? Къ
 счастью или уже сдана эта самая картина с алтаря
 которая должна была служить знаменем "который должен был
 подниматься сверху на блоках как в театре и окончилась
 традиционной разбитой занавес из мягкой материи.
 Думаюется можно сказать в заключение, что все наше изложенное
 подтверждает основную нашу мысль о том, что болярная архитектура
 дело, связанное с культурной, религиозной и художественной жизнью
 народа, безусловно обобщается тогда, кому оно вращено всем обществом,
 обобщается оно и тогда, кто, хотя и не принимая практического участия
 в деле видя в нем дело своего народа и своего исторического будущего,
 ступенями канонической церкви должны были проявить большую активность
 и привлечь к делу конкурсы сербской художественной силы. Мы же
 безмерно подав нами готов для раза считали веймаки красноречивые
 деловые высказывания вновь, кажется что лишней раз высказанное
 безпристрастное суждение, быть может и не произведе безмерно
 для будущего

О РЕСТАВРАЦИИ ЦЕРКВЕЙ (ПИСЬМО В РЕДАКЦИЮ)⁸

В настоящий момент «исключительного времени», быть может, общество считает неинтересным вопросы вне политики и выборов партий и т.п. Такой взгляд ненормален. Жизнь идет и не спрашивает, что и кого интересуется, и поэтому не следует игнорировать многих ее сторон, о которых потом придется вспомнить и сказать: «поздно». К таким сторонам жизни относится искусство. Нельзя забывать, что преемственность в искусстве играет громадную роль, и если в стране, в которой были и есть древние памятники живописи, скульптуры или архитектуры, к ним относятся по-вандалски, то преемственность нарушается и восстановить потерянное бывает уже невозможно.

На днях на страницах местных газет обсуждался вопрос, какой тип художественной школы необходим для Кавказа. Какой бы ни был здесь тип школы-училища, есть один несомненно народный тип художественной школы – церковь. Эта школа доступна всем и на нее нельзя не обратить внимания.

На Кавказе существует своя архитектура, которая отличается от всех других христианских архитектур. Но, к сожалению, за последнее столетие, многие из древних памятников народно-религиозного творчества подверглись варварскому обращению, их не реставрировали инженеры, которые, исполняя работы, преследовали или личные интересы, или интересы близких им лиц.

И дело сделано. Старая церковь сделалась новой, но вместо древнего памятника выстраивали казармы.

Древний храм в Эчмиадзине лет 15 тому назад по решению инженеров, для которых искусство, археология, история культуры звук пустой, изображены: у подножья храма инженеры отрезали края широких трех ступеней, которые составляют неотъемлимую принадлежность старых армянских храмов.

Так же продолжают поступать и в других местах на Кавказе – вместо общепринятых во всем культурном мире назначений для реставрации храмов – конкурсы, которыми решается кому поручить украшение храма, у нас инженеры по своему капризу поручают тому или иному лицу эту ответственную работу. И в то время, как археологи раскапывают остатки старых памятников, мы разрушаем уцелевшие, и что еще хуже – реставрируем их как чистые вандалы. В этом порядке поступили несколько лет тому назад с Ванкским собором в Тифлисе. По этой же системе приступают на днях к внутреннему украшению вновь отстраивающейся Камоянц церкви на Дворцовой улице города Тифлиса, отдав все работы одному художнику. Не спорю, может этот художник сумеет сделать из Камоянц церкви Сикстинскую капеллу. Но может случится и совсем иное. Никто этого заранее не скажет, потому что заказ был

⁸ «Тифлисский листок», 1906, 16 ноября, № 229.

сделан по-домашнему. Нельзя не протестовать против такого способа решения вопроса, который имеет общественное значение.

Только конкурс может решить вопрос, кто должен украсить здание, создаваемое на общественные деньги. Способ конкурса принят везде, и только мы продолжаем поступать по-варварски, забывая, что наша культура насчитывает много веков.

Էդիշե Թադևոսյան

ՔԱՄՈՅԵՆՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՇԻՆՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՁԸ⁹

1906 թվականին «Թիֆլիսի լիստոկ» թերթի նոյեմբերի համարներից մեկում ես դիտողություն էի գետեղել, որ վերաբերվում էր Քամոյենց եկեղեցու հարդարանքի խնդրին. ես այն միտքն էի արտահայտել, թե այդ աշխատանքը պետք է հանձնել գեղարվեստագետներին մրցույթի եղանակով:

Եկեղեցու նախկին հոգաբարձությունը իմ խոսքի վրա ուշք չդարձրեց և ձայնս մնաց իբրև անապատում հնչող ձայն: Եկեղեցին նորոգեցին, նորոգեցին և գեղարվեստական-ճարտարապետական տեսակետից բավական անհաջող նորոգեցին: Գրեթե միաժամանակ, նույնիսկ, եթե չեմ սխալվում, մի քիչ ուշ սկսեցին կառուցանել Կվաշվետի եկեղեցին, որն այժմ արդեն վերջացած է, և մյուս պարագաներով նա պակաս նշանավոր չէ, քան Քամոյենց եկեղեցին:

Եթե համեմատելու լինենք երկու եկեղեցիները, կտեսնենք, որ Կվաշվետինը հին վրացական քրիստոնեական արվեստի մի օրինակ է, և նրա ճարտարապետությունն ամբողջապես բխում է կրոնական տրամադրությունից, մինչդեռ Քամոյենցը մեր օրերի մարդու ոչ-կրոնական տրամադրության մի թույլ հավաքածու ստեղծագործություն է: Սակայն, ես նպատակ չունեմ այս փոքրիկ դիտողությամբ Քամոյենց եկեղեցու ճարտարապետությունը մանրամասն քննադատել, մանավանդ, որ նրա շենքն ավարտված է: Նրա քննադատությունը թող զբաղեցնի մասնագետ ճարտարապետներին: Բայց ինձ՝ գեղարվեստագետ-նկարչիս վրա պարտականություն է ընկնում եկեղեցու շինությանը մասնակից պարոններին մի անգամ էլ հիշեցնել, որ տաճարների զարդարանքը մեծ նշանակություն ունի կրոնական մարդու գեղասիրության համար, որ եկեղեցին ժողովրդի սեփականությունն է, ուստի և ամեն ոք իրավունք ունի պահանջելու, որ նրա զարդարանքի աշխատանքը՝ ըստ արդարության ամենուրեք ազատ ճանապարհի բանա ու թե լավ չէ, որ այդ աշխատանքը հանձնվի սրան կամ նրան տանստանու եղանակով:

Այժմ հոգաբարձական կազմը նորոգված է, և այդ նոր խումբը, ինչպես լսեցի, մտադիր է գեղարվեստագետների մրցության դնել տաճարի զարդարանքի գործը. հաջողությո՛ւն:

Եղիշե Թաղևոսյան

⁹ Թաղևոսեան Եղիշե, Քամոյենց եկեղեցու շինութեան շուրջը, «Հորիզոն», 1910, 1 դեկտեմբերի, № 268, էջ 2: